

ZYGMUNT PARUCH

Rola Ulanowa w spławie drewna

The role of Ulanow in timber rafting

ABSTRACT

The aim of this paper is to describe the role of Ulanów settlement situated on the river San near the Vistula estuary in timber floating.

KEY WORDS

floating of timber, raftsmen settlement, Ulanów, rafting, raft, timber transport

Wprowadzenie

Spław drewna – okreśłany również flisem – to najstarszy sposób transportu wodą. W przypadku kiedy spławiany towar (drewno) umieszczany jest wprost na wodzie i płynie unoszony prądem bez użycia siły napędowej, nazywa się to samospławem. Spław luzem, tzn. spław dziki odbywa się w ten sposób, że woda niesie kloce lub pnie drzew zwałone do rzeki. Rola człowieka w tym przypadku polega na wrzuceniu drewna do wody, niekiedy ponownym zepchnięciu z brzegu, jeśli się zatrzymało w drodze oraz zatrzymaniu go w miejscu przeznaczenia. Natomiast przy spławie tratwami pojedyncze sztuki drewna łączone są ze sobą w rodzaj pomostów i kierowane przez płynących na nich ludzi.

Spław drewna luzem nie odgrywał w Polsce nigdy większej roli. Spław tratwami natomiast stanowił przez wiele stuleci główny sposób transportu drewna na potrzeby krajowe oraz na wywóz za granicę.

Ilość drewna spławianego rzekami, do czasu zastosowania na szeroką skalę transportu kolejowego były bardzo duże. Zapotrzebowanie na budulec istniało w Polsce już w okresie wczesnego średniowiecza, zwłaszcza od połowy X do końca XIII wieku, kiedy to powstające liczne grody potrzebowały ogromnych ilości drewna [Misińska 1962], stąd drewno na budowę umocnień grodowych, na moszczenie ulic i budowę domów było prawdopodobnie już wtedy dostarczane za pomocą spławu. Poza tym drewno to było wykorzystywane jako podstawowy surowiec budowlany, gospodarski i opałowy. W okresie minionym drewno stanowiło główną lub jedną z czołowych pozycji eksportu. Transport drewna w okresie do pierwszej wojny światowej odbywał się przede wszystkim za pomocą spławu, który nawet w okresie międzywojennym odgrywał jeszcze dużą rolę. Do spławu wykorzystywano nie tylko Wisłę, ale również jej dopływy. Tym samym tratwy płynęły od wczesnej wiosny do późnej jesieni, ciągnąc się na niektórych odcinkach nieprzerwanymi kilkukilometrowymi pomostami. Z chwilą skonstruowania w drugiej połowie XVIII wieku maszyny parowej i z kolei po około stu latach silnika spalinowego, a następnie zastosowaniu ich do napędu pojazdów, zostały stworzone warunki do zastąpienia pracy mięśni i sił przyrody – używanych do tej pory przy przemieszczaniu drewna – transportem mechanicznym (kolejowym, samochodowym, statkami wodnymi i powietrznymi). Dwie

ZYGMUNT PARUCH

Nadleśnictwo Rudnik
ul. Rzeszowska 134
37-420 Rudnik nad Sanem
nadlesnictwo.rudnik@lublin.lasy.gov.pl

wojny światowe spowodowały gwałtowny rozwój motoryzacji (w tym pojazdów terenowych) oraz towarzyszącej jej infrastruktury transportowej; tj. dróg, stacji paliwowych, punktów obsługi technicznej i in. [Sosnowski 2000].

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie roli w spławie drewna osady flisackiej Ulanów, położonej nad rzeką San, nieopodal ujścia do Wisły. Przy stopniowym zaniku spławu drewna w Polsce po II wojnie światowej materiały do pracy zbierano przede wszystkim z literatury fachowej dostępnej w bibliotekach publicznych, branży leśnej oraz w Centralnym Muzeum Morskim w Gdańsku. Dane te uzupełniono i zweryfikowano w terenie przez konsultacje z żyjącymi jeszcze flisakami z miejscowości Ulanów.

Ulanów jako ośrodek flisacki

Ulanów to malowniczo położona osada w Kotlinie Sandomierskiej, obecnie leżąca w województwie podkarpackim, należąca do najmniejszych miast w Polsce. Swój rozwój zawdzięcza dogodnemu usytuowaniu w widłach Sanu i jego prawobrzeżnego dopływu – Tanwi, bliskości ujścia do Wisły oraz sąsiedztwu dwóch wielkich kompleksów leśnych, tj. Puszczy Sandomierskiej i Solskiej.

Historyczne istnienie Ulanowa oblicza się na przeszło 800 lat [Cmela 1989]. Powstał on na zamieszkałym już od dawna terenie, o czym świadczą liczne znaleziska i wykopaliska archeologiczne. Założnikiem tej starej osady było targowisko położone przy przewozie na Sanie, w pobliżu ujścia Tanwi, na gruntach wsi Bieliny. Pierwsza historyczna wzmianka na ten temat pochodzi z roku 1470, kiedy kronikarz Jan Długosz w *Liber Beneficiorum* opisuje targowisko na gruntach wsi Bieliny, określając je nazwą San Przewoz [Kumik 1998]. Zamknięty w widłach Tanwi i Sanu nieduży piaszczysty teren stał się dogodnym miejscem do usytuowania przewozu, przy którym zatrzymywały się płynące Sanem tratwy i łodzie z towarem. Rzeki w tamtym okresie stanowiły doskonałe arterie komunikacyjne, co sprzyjało szybkiemu rozwojowi gospodarczemu na przyległych terenach. Dało to warunki do rozwinięcia się wokół przewozu targowiska, a to z kolei podniosło atrakcyjność okolicy i wpłynęło na zbudowanie u ujścia Tanwi przystani wodnej. Liczne znaleziska, w tym monety z okresu panowania królów polskich oraz Prus, Austrii, Rosji i Gdańska świadczą o silnie rozwiniętym handlu miejscowej ludności z ościennymi państwami. Ponadto handel z ludnością basenu Morza Śródziemnego wiódł Dniestrem, Sanem i szlakiem czarnomorskim. W 1616 roku cześnik przemyski Stanisław Uliński, ówczesny właściciel tych ziem otrzymał od króla Zygmunta III Wazy przywilej, na mocy którego w dwa lata później założył w widłach Tanwi i Sanu miasteczko Ulin, które z czasem zmieniło nazwę na Ulanów [Cmela 1989]. Podobnie jak w innych miastach królewskich obowiązującym prawem było prawo magdeburskie. Pomimo, że miasto było prywatne, mieszkańcy posiadali daleko idącą niezależność. W ich rękach spoczywał zarząd miasta, w skład którego wchodził: wójt, dwóch burmistrzów, pisarz przysięgły, szafarz i ławnicy.

Ludność ulanowska trudniła się rękodziełem, w tym głównie takimi rzemiosłami jak: sukiennictwo, kowalstwo, garncarstwo, szewstwo i krawiectwo. Rzemieślnicy zrzeszeni byli w cechach i rządzeni się swoimi prawami. Jednak swą sławę i bujny rozkwit w XVII do XIX wieku zawdzięcza Ulanów rozbudowanemu tu rzemiosłu szkutniczemu, a także silnemu ośrodkowi flisackiemu [Cmela 1989]. Misińska [1962] podaje, że Ulanów miał najstarsze tradycje flisackie, a w czasie rozbiorów flisactwo było prawie wyłącznym zajęciem jego mieszkańców. Świadectwem silnej pozycji flisackiego rzemiosła może być fakt, że do dzisiaj zachowały się liczne przykłady charakterystycznych dla tego cechu zabudowań, pochodzące jeszcze z początku XIX wieku.

Inny prężny ośrodek flisacki znajdował się w Kamieńczyku nad Bugiem, jednak według wymienionej autorki posiadał on tradycję flisacką znacznie młodszą od Ulanowa, bo sięgającą zaledwie początku XIX w.

Przez wiele stuleci w czasie wiosennego spławu, rozpoczynał się ruch na Sanie i do ulanowskiej przystani u ujścia Tanwi oprócz jednostek spławnych (fagle, pasy, tratwy i inne) zawiązało wówczas wiele różnych statków żeglugi śródlądowej (baty, dubasy, byki, komięgi, szkuty, krypty, łyżwy, galary, berlinki, kozy i inne). Wiele z nich naprawiano tu i dzięki temu rozbudowane zostały istniejące od dawna warsztaty, w których zajmowano się także budową różnego rodzaju statków rzecznych. Z chwilą uzyskania przez osadę praw miejskich zbudowano liczne spichrze, dzięki czemu stał się Ulanów portem rzeczonym do przemieszczania zboża i produktów rolnych z terenów Ziemi Bełskiej, Podola i Ziemi Czerwińskiej. Rozwój i ruchliwość portu w Ulanowie najlepiej obrazuje fakt nadania mu miana „Małego Gdańska”, a później w okresie zaborów „Galicyjskiego Gdańska”.

Równocześnie z rozwojem portu nastąpił prężny rozwój wspomnianego już cechu retmańskiego i sternickiego. Podobnie jak inne cechy rządził się swoimi prawami. Na jego czele stał cechmistrz, tzw. Starszy brat, zaś funkcję zastępcy pełnił cechmistrz wtóry. Ponadto do ścisłego zarządu cechu wchodził także skarbnik i pisarz, a wybory odbywały się w drodze elekcji. Cech ten odgrywał w życiu miasta bardzo ważną rolę, stąd też posiadał duże uprawnienia i liczne przywileje. Przygotowywał ludzi do sterowania statkami, a także dostarczał retmanów i załogi. Zajmowali się oni prowadzeniem tratw Tanwią, Sanem, Pilicą, Wieprzem, Bugiem i Wisłą do Torunia, Grudziądza i Gdańska. Według Misińskiej [1962] retmani pochodzili głównie z dwóch miejscowości, Ulanowa nad Sanem i Kamieńczyka nad Bugiem, poza tym było ich kilkunastu w Bydgoszczy, Solcu i Toruniu. Cech retmański i sternicki w Ulanowie prowadził własne księgi i sprawował władzę nad wszystkimi swoimi członkami. Określał czas trwania nauki w sztuce flisackiej, jak również decydował o warunkach uzyskania tytułu sternika i retmana oraz o ich mianowaniu. Zajmował się także nauką sztuki naprawiania i budowania statków rzecznych, przyznawał stopnie czeladników i majstrów w tym zawodzie. Przyjmował do swego grona flisaków i tych wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób związani byli z szerokim zakresem działalności znanego ośrodka szkutniczego i sternickiego w Ulanowie, czy też spławem rzeczonym tego najważniejszego w okresie od XVII do XIX w. ośrodka wodnego w dolnym biegu Sanu.

Flisacy za swą patronkę uznawali św. Barbarę, przy czym w Ulanowie istniało nawet bractwo flisackie pod jej wezwaniem. Bractwo pozostawało w ścisłym związku z cechem retmańskim. Początkowo cech zarządzał bractwem, później całkowicie się z nim połączył. Cech przestał natomiast istnieć w drugiej połowie XIX w. Pozostało wtedy tylko bractwo, które przetrwało do okresu międzywojennego [Misińska 1962].

Z początkiem XX w. flisactwo zaczęło upadać. Konkurencją dla spławu stała się bowiem kolej żelazna. Ostatni spław drewna z Ulanowa do Gdańska miał miejsce w lecie 1939 roku. Po wojnie spławiano jeszcze drewno Wisłą i Sanem, przy czym ostatnia tratwa płynęła w 1965 r. Od tego czasu flis dla celów transportu drewna ustał [Gaj-Piotrowski 1997].

Obecnie, po około czterdziestu latach od zaniechania transportu rzeczowego na Sanie reaktywowano spław tratwami. Inicjatorem tego typu przedsięwzięć jest miejscowe Bractwo Miłośników Ziemi Ulanowskiej pw. św. Barbary, które zorganizowało m.in. Flis Szlakiem Praojców Ulanów-Gdańsk w 1996 r., Flis Tysiąclecia w 1997 r. [Gaj-Piotrowski 1997] w ramach obchodów tysięcznej rocznicy istnienia miasta Gdańska, Flis Papieski w 1999 r. z racji pobytu Papieża Jana Pawła II w Sandomierzu oraz spływ w celu podtrzymania tradycji tego przedsięwzięcia w roku 2002 r. na Wiśle z Czernichowa przez Kraków do Warszawy.

Podsumowanie

Ulanów leży w widłach Sanu i Tanwi nieopodal ujścia do Wisły przez wiele stuleci (a szczególnie w okresie XVII-XX w.) odgrywał wiodącą rolę w organizowaniu związanego spławu drewna.

Transport ten odbywał się na duże odległości, a przede wszystkim do Gdańska, skąd drewno było przeważnie dalej eksportowane. Stąd, z uwagi na znaczenie Ulanów nazywano „Mały Gdańsk”, a później w okresie zaborów „Galicyjski Gdańsk”. Wysoką pozycję Ulanowa w organizowaniu transportu wodnego pozwalał uzyskać istniejący tam do połowy XIX w. cech retmański i sternicki oraz do okresu międzywojennego bractwo św. Barbary (m.in. patronackie flisaków).

Z chwilą ustania w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku transportu wodnego drewna dla celów gospodarczych na Sanie, spław drewna organizowany jest nadal przez Bractwo Miłośników Ziemi Ulanowskiej pod wezwaniem św. Barbary, przy czym są to spławy o charakterze okazjonalnym i tradycyjnym.

Literatura

- Burszta J. 1955. Materiały do techniki spławu rzeczno na Sanie i średniej Wiśle w XVII i XVIII w. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych, tom XVI. Wydawnictwo Poznań.
- Chętnik A. 1935. Spław na Wiśle. Tratwy, oryle, orylka. Monografia Wisły. VIII.
- Cmela B. 1989. Z dziejów Ulanowa. Regionalna Pracownia Krajoznawcza w Rzeszowie.
- Dederko B. 1958. Handel towarem leśnym w Polsce w XVIII w. Sylwan 8: 56-64.
- Dekowski J. 1958. Ze wspomnień flisackich Jaśka Golika z Pilchowa. Studia i Materiały do historii wsi polskiej w XIX i XX wieku. Wrocław. 1.
- Gaj-Piotrowski W. 1997. Flisacki Ulanów. Wydawnictwo Sztafeta, Stalowa Wola.
- Janik M. 1934. Cech retmański i sternicki w Ulanowie. Nakładem Towarzystwa Ludoznawczego, Lwów.
- Kasprzyk S. 2000. Spław – powszechna metoda transportu drewna w XIX wieku. Las Polski 20: 21.
- Kozikowski K. 1978. Organizacja i technologia transportu drewna. AR Kraków.
- Kubiak M. 1971. Transport drewna w gospodarstwie leśnym. PWRiL, Warszawa.
- Kumik T. 1998. Ulanów na progu trzeciego tysiąclecia. Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie.
- Kutrzeba S. 1921. Żeglarstwo Wiślane. Monografia Wisły. XI.
- Misińska M. 1962. Tradycyjny spław drewna w Polsce. Praca wykonana na zlecenie IHKM PAN w Warszawie.
- Orłowski R. 1956. Z dziejów organizacji handlu spławnego w Ordynacji Zamojskiej w końcu XVIII wieku. UMCS Lublin.
- Radziwiński S. 1959. Transport leśny. SGGW Warszawa.
- Sosnowski J. 2000. Przemiany w transporcie drewna w Polsce. Materiały III Konferencji Leśnej Sękocin Las.
- Udziela S. 1920. Wisła w folklorze. Monografia Wisły, zeszyt XIV.
- Wojtkiewicz M. 1934. Śródlądowe drogi wodne na tle ewolucji transportu. Wydawnictwo Warszawa.

SUMMARY

The role of Ulanow in timber rafting

Floating of timber commonly defined as rafting is one of the oldest methods of transport. Loose timber floating did not play a significant role in Poland. However carrying of timber by rafts has been through centuries the main method of timber transportation in the country and abroad.

The aim of this paper is to describe the role of Ulanów settlement on the San river in timber floating.

On the basis of research results the following conclusions have been drawn:

- ✦ In the seventies of the past century the floating of timber in the Vistula basin was effectively replaced by mechanical transport (railway and automobile transport) despite the fact that water transport was more ecological and less expensive.
- ✦ Floating of timber, as the oldest and uncomplicated transportation method plays an important role in the culture and customs of people associated with timber floating. Every-year rafting organised in Ulanów to support rafting tradition is the most vivid example. Floating of timber is also connected with the issues concerning diverse forms,

70 Zygmunt Paruch

besides farming, of earning money by the rural community. The floating of timber shaped not only the living conditions of but also influenced the lives of people in this region both in the past centuries and today.